

Пучківська Надія Олександрівна (до 110-річчя з дня народження)

Якименко С. А., д-р мед. наук, професор, зав. відділом опіків очей, відновлювально-пластичної і реконструктивної офтальмохірургії

ДУ "Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В.П.Філатова НАМНУ"; Одеса (Україна)

Надія Олександрівна Пучківська, академік Національної академії наук і Національної медичної академії наук України, Академії медичних наук РФ, Міжнародної академії офтальмології, почесний член товариств офтальмологів і національних медичних академії наук багатьох країн, заслужений діяч науки і техніки, професор, доктор мед. наук, видатний вчений-офтальмолог і організатор охорони здоров'я, учениця академіка В. П. Філатова і багаторічний директор інституту його імені народилася 25 травня 1908 року.

Всім, хто хоче детально ознайомитись з біографією Надії Олександрівни, рекомендую звернутись до дуже цікавої її автобіографічної книги «Епоха і моє життя». Книга, на жаль, видана малим тиражем і стала бібліографічним раритетом з моменту її видання. Приведу тільки перше речення передмови книги: «Мені судилося прожити довге життя. Я жила в різні періоди нашої епохи – в монархічній Росії, у роки війни і революцій, у часи радянської влади, другої світової війни та в незалежній Україні».

Офтальмологічна біографія Надії Олександрівни розпочалась у 1939 році, коли вона закінчила аспірантуру Одеського медичного інституту. Її дисертаційна робота була присвячена вивченню гістології рогівки, а тему дисертації запропонував Володимир Петрович. З того часу її життя було назавжди пов'язане з Володимиром Петровичем Філатовим.

Після демобілізації з фронту Н.О. Пучківська приїхала в Одесу в інститут, до Володимира Петровича, і він запропонував їй очолити нове відділення – відновлювальної офтальмології, яке він організував для лікування колишніх фронтовиків, що втратили зір під час війни, горівши в танках або внаслідок вибухових чи кульових поранень. В ті перші післявоєнні роки вони масово стали звертатися в інститут по допомогу, «до Філатова». Кому ж, як не своїй учениці, фронтовичці, капітану медичної служби, начальнику очного відділення воєнно-польового шпиталю міг доручити Володимир Петрович таку справу!

В перші післявоєнні десятиріччя основним напрямком роботи Надії Олександрівни і очолюваного нею відділення була розробка і практичне застосування методів хірургічного лікування хворих з тяжкими

наслідками опіків і травм очей. А це, як правило, були тяжкі тотальні ектатичні більма рогівки і рубцеві зміни переднього відділка ока. На той час методи пересадки рогівки при таких більмах були майже нерозроблені і не застосовувались, тому перед Надією Олександрівною відкривалась широка дорога, на якій вона змогла зреалізувати себе як талановитого вченого і хірурга.

В 40-50 роки Н.О. Пучківською були розроблені такі методи кератопластики як субтотальної і тоталь-

ної наскрізної, повної з каймою склери наскрізної і пошарової кератопластики при ускладнених стафілокозових більмах; субтотальної і тотальної пошарової кератопластики при післяопікових більмах, метод периферичної кератопластики (1951-1960 рр.). На великому клінічному матеріалі (а це були сотні і тисячі хворих) Надія Олександрівна із своїми учнями вивчала їх ефективність (Петруня М. С., Кукса В. Д., Титаренко З. Д. та інші, 1966-1971 рр.). А така операція як периферична кератопластика на багато років випередила свій час, і тільки в кінці двадцятого століття було встановлено, що це, по суті, є операція по пересадці стовбурових клітин лімба, і вона набула нового наповнення і широкого застосування.

В ті роки Н.О. Пучківською були також розроблені нові ефективні методи оперативного лікування симблефарону при наслідках тяжких опіків очей (1951, 1955, 1960 рр.). На великому клінічному матеріалі її учень професор Легеза Григорій Васильович, який після 1956 року замінив її на посаді завідуючого відділенням, вивчив ефективність розроблених нею методик. Як потім шуткував Григорій Васильович, тільки він особисто «пересадив більше 100 квадратних метрів слизової ротової порожнини», яка застосовується при усуненні симблефарону. Ці розробки були викладені Надією Олександрівною в її монографії «Пересадка рогової оболонки при ускладнених більмах» (Київ, 1960). Це був результат великого і важкого труда як її самої, так і всього колективу відділення. Як розповідав професор Г.В. Легеза, в ті роки вони, зайшовши в операційну о дев'ятій годині ранку, закінчували оперувати о 18-19 годині вечора. Надія Олександрівна за свої досягнення була нагороджена орденом Героя Соціалістичної праці, а відділення по суті стало Всесоюзним центром по хірургічному лікуванню хворих з тяжкими наслідками опіків і травм ока, куди хворі з усіх Республік Радянського Союзу їхали зі своєю надією до Надії Олександрівни, а черга на операцію у відділення сягала двох і більше років. З часом в інститут стало надходити все більше хворих із свіжими опіками очей, які вони отримували «на стройках комунізму». І тоді відділення отримало нову назву – відділення опіків очей і відновлювальної офтальмохірургії, а напрямок наукових досліджень став спрямованим на вивчення патогенезу опіків очей і розробку більш ефективних методів їх лікування. Хоча Надія Олександрівна після смерті свого вчителя – академіка В. П. Філатова стала директором інституту, вона залишалась куратором відділення і продовжувала займатися опіками очей. Разом з професором С. Р. Мучником нею у 1971 році було розроблено метод невідкладної пошарової кератопластики при свіжих опіках очей, а також методи тектонічної та лікувальної кератопластики, тектонічної кератопластики двома рогівковими трансплантатами (1967, 1968, 1971). Все це дозволило суттєво підвищити ефективність лікування тяжких опіків очей і попереджати виникнення їх тяжких ускладнень.

Під керівництвом Надії Олександрівни професором Шульгіною Ніною Сергіївною (1959-1968 рр.) були проведені фундаментальні дослідження по з'ясуванню ролі імунного статусу організму хворого при опіках очей і встановлено, що при опіках очей, внаслідок аутоінтоксикації і аутосенсибілізації організму некротичними продуктами розпаду тканин ока і алергізації всього організму розвивається «опікова хвороба ока» і тому при лікуванні опіків очей необхідно застосовувати медикаменти не тільки місцевої, а й загальної дії, спрямованої на десенсибілізацію і деалергізацію всього організму. Для цього було запропоновано застосовувати сироватку опікових реконвалесцентів. Кандидатом мед. наук В. М. Непомящою була вивчена ефективність її застосування у хворих (1964-1970 рр.).

За роботу по вивченню патогенезу і розробку нових методів лікування опіків очей і їх наслідків Пучківської Н.О. з групою співвиконавців (проф. Шульгіною Н. С., проф. Легезою Г. В. і канд. мед. наук Непомящою В. М.) у 1978 році була присуджена Державна премія України.

В подальшому вивчення патогенезу опіків очей і розробка нових методів їх лікування стало одним із основних напрямків роботи учня Надії Олександрівни професора С. А. Якименка, який завідує відділенням з 1988 року.

Н.О. Пучківська одна з перших в світі в 1966 році розпочала розробку проблеми кератопротезування, що було логічним продовженням її робіт по кератопластиці, які показали, що при найбільш тяжких більмах, серед яких післяопікові більма займають перше місце, кератопластика виявилась не завжди ефективною. Вже перші результати показали, що за допомогою кератопротезування можна відновити зір при так званих «безнадійних більмах», як їх називав В. П. Філатов, але велика кількість тяжких ускладнень, що виникали в ті перші роки його застосування і приводили знову до втрати отриманого зору, свідчила, що ще багато треба працювати, аби кератопротезування стало ефективним засобом лікування таких хворих. Коли після закінчення аспірантури я став працювати в опіковому відділенні, Надія Олександрівна запитала мене, над якою науковою проблемою я б хотів працювати, то я відповів, що над кератопротезуванням, воно було для мене найбільш близьким, бо моя кандидатська дисертація була присвячена діагностиці стану очей з більмами у хворих, яким планувалось і проводилось кератопротезування, до того ж на більшості цих операцій я асистував Надії Олександрівні. Вона дала згоду, але попередила, що вирішення такої складної проблеми може потребувати ще багато років, а можливо, і всього життя. Так воно і сталося. Але тепер я міг би доповісти Надії Олександрівні, що її довіру я виправдав. Розробці та застосуванню кератопротезування я віддав п'ятдесят років мого офтальмологічного життя.

Крім кератопластики, як і всі офтальмохірурги, Надія Олександрівна любила оперувати катаракту, але за-

вжди йшла в «ногу з часом». Коли професор Крвавіч (Польща) запропонував робити кріоекстракцію катаракти, вона також перейшла на цей метод, а коли стала застосовуватись факоемультсифікація катаракти, вона все зробила, щоб інститут перейшов на цю технологію.

Хочу ще зупинитись на роботі Надії Олександрівни як директора інституту, яким вона керувала 29 років, до виходу на пенсію. Приймавши після смерті В. П. Філатова інститут, вона згуртувала колектив інституту, а це в більшості були ще вихованці В. П. Філатова і гідно пронесла свою естафету, виростила своїх учнів, які стали керівниками підрозділів інституту і продовжують працювати до теперішнього часу. Авторитет інституту продовжував триматись на тій же висоті, якої досяг В. П. Філатов. Більше того, при ній в інституті були створені нові лабораторії (застосування лазеру і ультразвуку в офтальмології, патогенезу глаукоми і офтальмоендокринології, імунології, електронної мікроскопії, електрофізіологічних методів діагностики і лікування, фізіотерапевтичне відділення, контактної корекції зору і протезування). Були розгорнуті нові наукові і клінічні напрямки досліджень: імплантація штучного кришталика, лікування дистрофічних і вірусних захворювань рогівки, хірургія кератоконусу, вітректомія, лікування вродженої патології і онкології у дітей та інші. Завдяки цьому інститут став лідером майже у всіх напрямках офтальмологічної науки і практики не тільки в Україні, а й у всьому Радянському Союзі і в світі.

До речі, застосування штучних кришталиків в інституті розпочалося з моєї, мабуть, легкої руки, бо я був першим з лікарів інституту, який виконав цю операцію. У 1974 році Надія Олександрівна послала мене до С. М. Федорова у Москву для опанування методом імплантації його кришталика «Супутник», який він розробив, активно застосовував і пропагував. На протязі місяця я мав можливість асистувати його ведучим хірургам при виконанні таких операцій і виконав самостійно декілька екстракцій катаракти з імплантацією цього кришталика. Перед моїм від'їздом Святослав Миколайович подарував мені 5 кришталиків і необхідний спеціальний інструментарій, а я передав їх Надії Олександрівні. Правда, Надія Олександрівна сказала, що опікове відділення не підходить для проведення таких операцій і щоб я краще продовжував свою роботу по кератопротезуванню.

Н. О. Пучківська була ініціатором і організатором створення в Україні системи травматологічної допомоги, яка працює по теперішній час, проведення міжобласних науково-практичних конференцій офтальмологів, яким надавала дуже важливе значення. Вона була багаторічним головним редактором «Офтальмологічного журналу».

Надія Олександрівна велику увагу приділяла підготовці наукових кадрів. Під її особистим керівництвом

було виконано 26 кандидатських і 27 докторських дисертацій. Після створення в 1976 р. спеціалізованої вченої ради ми з Надією Олександрівною разом працювали в ній на протязі 20 років, вона як голова, а я як вчений секретар. До нас подавали на захист як кандидатські, так і докторські дисертації з усього Радянського Союзу, а офіційними опонентами приїздили більшість відомих професорів. Надія Олександрівна завжди сама знайомила з дисертантами і з дисертаціями, а всі докторські дисертації рецензувала сама

Цікаво було б також розповісти, як ми працювали над нашими монографіями: «Оптичне кератопротезування», виданої у 1986 р. у Києві і за яку нам була присвоєна перша премія Академії медичних наук Радянського Союзу і монографією «Ожоги глаз», видану у Москві у 2001 році. Вона дуже чекала її публікації. Надія Олександрівна тоді вже не працювала і часто дзвонила мені, щоб видавництво не затримувало її публікації, але на жаль, не дожила всього один місяць до виходу монографії у світ. Це була її десята монографія.

З Надією Олександрівною я пропрацював майже 40 років, вона була моїм консультантом при роботі над докторською дисертацією по кератопротезуванню. Я був її постійним асистентом при виконанні операцій не тільки кератопротезування, а й більшості пересадок рогівки і як куратор прооперованих нею хворих. З нею було легко і приємно працювати і спілкуватись. Вона не була ментором, не повчала, не вчитувала, але її поради, оцінки завжди були мудрими і корисними. Бути рядом з нею було для нас молодих великим подарунком Долі. В цьому була цінність нашої роботи з нею, її учнів, соратників і послідовників та й, мабуть, і для неї. Я взагалі вважаю, що ще не відомо, хто кому більше потрібен – вчитель для учнів чи учні для вчителя, щоб реалізовувати його ідеї у життя, що має велике значення при формуванні наукових шкіл, їх наслідування і збереження.

Н. О. Пучківська була 17 років депутатом і замісником Голови Верховної Ради України, вела велику громадську роботу в місті Одесі, за що була обрана Почесним Громадянином міста Одеси. Була нагороджена орденами і медалями. Була учасником багатьох міжнародних форумів офтальмологів. Багатогранна наукова і практична праця Надії Олександрівни принесла їй заслужену славу і повагу. І в той же час вона була уважним, завжди доступним і чуйним до хворого лікарем, простою і чудовою людиною. Про неї ще за її життя було написано багато статей у пресі, написані книжки, але мені здається, що Надія Олександрівна ще не в повній мірі оцінена її сучасниками, учнями і колегами. Тому я хочу, як її учень, хоч частково виправити цей недолік і висловити Надії Олександрівні в 110 річницю її народження свою глибоку пошану і любов.